

ALAPJOGOKRA HANGOLVA

A LÜTH-ÍTÉLET JOGTÖRTÉNETI NÉZŐPONTBÓL*

Az alapjogok értékét nem az adja, hogy az alkotmányozó hatalom hozta őket létre, hanem az, milyen jelentőségük van a közösség integrációjában.**

Rudolf Smend

A klasszikusok egyik legfőbb ismérve, hogy korszaktól függetlenül képesek mondani valamit, még ha ez a mondanivaló korszakonként változik is. Az *Antigoné*, a *Hamlet*, a *Faust* vagy a *Bűn és bűnhődés* ma is képes megszólítani olvasóját. A klasszikusok másik jellegzetessége, hogy anélkül is fenn tudják tartani klasszikus státusukat, hogy „olvasnák” őket. Vagyis nem feltétlenül kell nagy energiákat felemésztenie érdemben újraolvasnunk, hogy legyen róla valamiféle olvasatunk. A kanonikus hagyomány szépen elrendezett perspektívája láttatja meg velünk e nagyszerű műveket. Egy tartós jogrendszer sem tud megenni ilyen kanonizáló perspektíva nélkül, amely jelentőségük szerint elrendezi az intézményes gyakorlat során született döntéseket. Ilyen kánon nélkül nem is lehetne a joggyakorlathoz kapcsolódó tudást továbbhagyományozni.

A Lüth-ítéletnek megkülönböztetett szerepe van a német joggyakorlatban, magába sűríti azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek ma is égetően fontosak a gyakorlat számára, így méltán nevezhető klasszikusnak.¹ S mint ilyen klasszikust, elsősorban a kanonikus hagyomány felől olvassuk, az ítélet jelentősnek ítélt dogmatikai tételeit görgetjük magunk előtt.² Thomas Henne és Arne Riedlinger könyve éppen azért lehet érdekes és jelentős, mert ezt a hagyománytörténet törti meg, amikor a döntés történeti kontextusára visszatekintve próbálják feltenni a kérdést: minek is köszönheti ezt a tekintélyét ez az ítélet.

A kérdésfelvetés nemcsak a jogtörténet iránt érdeklődők számára alapvető fontosságú, hiszen a lehetséges válaszok akár általánosabb következtetések felé is vezethetnek bennünket. Hiszen azok a magyarázatok, amelyek képesek rávilágítani az egész jogrendszerre hatást gyakorló döntés tekintélyének forrására, azok feltételezhetően jó érveknek számíthatnak a jog olyan általános vizsgálatánál is, amely a jog normativitásának forrásaira kérdez rá.

A kötet az ítélet alábbi kanonikus értelmezését próbálja meg érdemben újraértelmezni, de nem azért, hogy az ítélet jelentőségét kétségbe vonja, hanem éppen ellenkezőleg: hogy rajta keresztül a saját jogrendszerét és az azt megalapozó jogi kultúrát jobban megérthesse.

Ebben az ügyben a német demokrácia új, helyét kereső intézménye a következő problémákkal került szembe: 1. Vajon jogosult-e az Alkotmánybíróság a polgári törvénykönyv alkalmazását alkotmányos szempontokra tekintettel felülvizsgálni? 2. Az alapvető jogokra vonatkozó alkotmányos szabályok csak az állam ellenében hivatkozhatók, vagy a felek magánviszonyaira is alkalmazhatók-e?

A döntés értelmében az alaptörvény nemcsak az állami szervekkel szemben védi az állampolgárokat, hanem egyfajta „objektív értékrendet” is megállapít, mely a jog minden szférájában érvényesítendő, beleértve a magánjogot is. A magánjogi viszonyokat összhangba kell hozni az alaptörvény objektív értékrendjével, amelynek középpontjába az ítélet az emberi méltóság fogalmát állította. Az Alkotmánybíróságnak ebben az összefüggésben az a dolga, hogy ellenőrizze és érvényesítse a magánjog alkalmazásának összhangját az alaptörvénnyel. A polgári törvénykönyv szabályai is olyan „általános törvények”, amelyeknek teljesíteniük kell az alapjog-korlátozás alkotmányos követelményeit. Amennyiben egy alapjog az „általános törvény” által védett más jogra kihat – a szóban forgó ítéletben a szólásszabadsághoz való jog esetében ez volt a helyzet –, úgy a bíróságnak a védett értékeket egymáshoz képest kell mérlegelnie. A bíróságnak meg kell tagadnia a szólás védelmét, ha e jog gyakorlása a magánjog által védett fontosabb értéket sért. A rendesbíróságoknak le kell folytatniuk a konkrét tényeken alapuló mérlegelést, és a mérlegelés eredménye az adott ügyben szereplő értékektől és érdekektől függ.

* Thomas HENNE, Arne RIEDLINGER: *Das Lüth-Urteil aus (rechts-)historischer Sicht. Die Konflikte um Veit Harlan und die Grundrechtsjudikatur des Bundesverfassungsgerichts*, Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005.

** Rudolf SMEND: *Verfassung und Verfassungsrecht*, in R. S.: *Staatsrechtliche Abhandlungen*, Berlin, 1968, 217.

Az adott ügyre vonatkozó konkrét érvelésében a bíróság megállapította: gyakran előfordul, hogy valaki nem egy magánvita keretében mondja el a véleményét, hanem álláspontja közreadásával a közvéleményt szeretné befolyásolni. Ebben az esetben is érintheti véleménye mások alapvető jogait, még ha a közlés nem is erre irányult. Annak eldöntéséhez, hogy melyik alapjogot kell fokozottabb védelemben részesíteni, az alapjog-korlátozás célját kell tisztázni, s hogy ez milyen eszközökkel érhető el. A bíróság hangsúlyozta, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága más hangsúllyal esik latba, korlátozhatóbb, ha egy magánérdek védelmére használják, mint amikor a nyilvánosságban zajló vitákhoz járul hozzá. Mivel Lüth közlése az utóbbinak minősült, így az ő érdeke bizonyult fontosabbnak a filmproducer gazdasági érdekével szemben.³

Így a foglalható össze a döntés dogmatikai tartalma. Már önmagában ez a tartalom olyan szerteágazó problémákat vet fel, amely önmagában alkalmassá teszi, hogy tudományos viták kiindulópontjává váljon.⁴ De azoknak a jogtörténeti tanulmányoknak a célja, amelyeket a szerkesztők e kötetbe gyűjtöttek, nem az, hogy a döntés dogmatikai állításait mérlegre tegye, hanem az, mint ahogy azt már korábban is hangsúlyoztam, hogy megvilágítsa, miért is játszhatott ilyen nagyon fontos szerepet ez a döntés a második világháború után Németországban. Szakítani látszanak azzal a klasszikusokra vonatkozó olvasásmóddal, amely nem bolygatja a művek keletkezéstörténeti összefüggéseit, amely nem próbálja meg feltárni, hogy valójában milyen szakadék tátong a döntés elmúlt történeti világa és a jelen világa között. Mennyire más kérdésekre (is) próbáltak ezzel a döntéssel válaszolni, mint amilyenekkel ma összefüggésbe hozzák. Éppen ezért a kötetben szereplő tanulmányok az ítélet keletkezésének körülményeit próbálják meg feltárni, különös figyelmet szentelve az ítélet alapjául szolgáló eset eljárási előtörténetére, a korszak jogtudományi vitáira.⁵

A (jog)történeti perspektíva létjogosultsága persze nem önmagában rejlik, hanem abban, mennyiben képes hozzájárulni a jelenlegi gyakorlat jobb és elmélyültebb megértéséhez. A kötet ehhez nem a múlt és a jelen közötti különbségek elmosásával próbál hozzájárulni, hanem éppenséggel a különbségek felmutatásával.⁶

A TÖRTÉNETI KONTEXTUS

Gabrielle Metzler bevezető történeti tanulmányának fontos szerepe van a történeti távolság létrehozásában.⁷ E rövid összefoglaló az ötvenes évek legfonto-

sabb jellemzőit veszi sorra. E szerint az új demokratikus intézményrendszer elfogadásában döntő szerepe volt a nagyon gyors gazdasági fejlődésnek és az ennek köszönhető új nyugdíjrendszernek. A gazdaság modernizálódása, az emberek növekvő jóléte azonban a vallásos-konzervatív erkölcs feléledésével párosult, az életviszonyok normalizálódásának jegyében. Ez összekapcsolódott a náci múltéhoz kapcsolódó sajátos viszonytal, amely nem a bűnösök felelősségére vonatkozásban volt érdekelt, hanem a múlt bűneinek elhallgatásában, illetve a náciak reintegrációjában. Mindezt a normalizálódás jegyében, a normális élethez való visszatérés keretében igyekeztek elgondolni.

A császárkor erkölcsi világának feltámasztásában, az élet „normálissá” tételében nagyon fontos szerepük volt az egyházaknak. Ez a fajta konzervatív erkölcs leginkább a patriarchális családjogi szabályokban, a homoszexuálisok hátrányos megkülönböztetésében vagy a házasságon kívül született gyermekek erkölcsi megbélyegzésében öltött testet. Nagyon szigorú, az ifjúság erkölcsi védelmét célzó szabályokat hoztak. Magasabb értéket képviselt a rend, mint a szabadság.

A Lüth-ítélet egyfelől nagyon sok mindent köszönhet ennek a konzervativizmusnak, másfelől nagyban hozzájárult e konzervatív konszenzus felbomlásához. Nyitánya annak a gondolkodásmódnak, amely nem konfliktusok elfedésében látja a fejlődés lehetőségét, hanem éppen ellenkezőleg: a társadalmi konfliktusok felszínre hozásában és feldolgozásában.

A FŐHŐSÖK

A kötet következő egysége a főhősöket igyekszik bemutatni, a mai olvasó számára közelebb hozni.⁸ Erich Lüth szociáldemokrata újságíró azok közé a német baloldaliak közé tartozott, akik foglalkozásukkal felhagyva, belső emigrációban vészelték át a háborús időket. Lüth például egy varrógép-kereskedőnél dolgozott Kaiserslauternben. S nagyon nehezen tudta megemészteni, hogy tétlenül szemléli és még szóvá sem tudja tenni a náciak által elkövetett gonosz tetteket. A háború után így legfontosabb feladatának érezte a náci bűnökre való emlékeztést, a zsidókkal való történelmi megbékélést, illetve a küzdelmet az antiszemitizmus ellen.

Veit Harlan a híres-hírhedt filmrendező, akinek nevéhez a húszmillió német által látott antiszemita propagandafilm, a *Jud Süß* forgatókönyve és rendezése kapcsolódik, a háború után is ott akarta folytatni a pályafutását, ahol Goebbels kedvenceként abbahagyta. Ha a kortársai sorsa felől nézzük, akkor erre minden esélye megvolt, hiszen egy filmrendező sem

akadt fenn az igazolási eljárásokon. De Harlant arrogáns, ellentmondást nem tűrő stílusa mégis a nyilvánosság középpontjába állította.

A HARLAN-ÜGY

Az alkotmánybíróági eljárást megelőző történéseket Frank Liebert⁹ és Arne Riedlinger¹⁰ foglalta össze.

Veit Harlan ellen a *Jud Süß* rendezőjeként a brit zónához tartozó hamburgi esküdtbírórságon indult eljárás emberiség elleni bűncselekmény elkövetése miatt. A bíróság első fokon felmentette, majd miután a Brit Zóna Legfelső Bírósága új eljárásra kötelezte, újra felmentette a vádak alól. A bíróság elfogadta Harlan érvelését, hogy a forgatókönyv tartalmára nézve és a film elkészítése során mozgásterem nem volt, Goebbels a propagandaminisztérium katonáinak tekintette őket. Ennek az volt a következménye, hogy minden ellenszegülésnek végzetes következménye lett volna. Így nem tehetett mást, mint engedelmesskedett Goebbels ellentmondást nem tűrő hatalmának. Akarata ellenére, kényszer hatására kellett a film elkészítésében közreműködnie.

Az, hogy a bíróság elfogadta Harlan érvelését és a náciítlanítási procedúra végén is a legenyhébb minősítést kapta, országshoz tartozó tiltakozásokat, tüntetéseket váltott ki, amelyek csak gyakoribbá váltak első háború utáni, *Unsterbliche Geliebte* című filmjének bemutatói során. Lüth nyílt levele és bojkottfelhívása e tiltakozások egyik megnyilvánulása volt. E felhívás miatt indítottak eljárást Harlan filmcégei Lüth ellen. Az eljárás megosztotta a nyilvánosságot, Harlan filmjei rendkívül népszerűek voltak. 1952-ben például Freiburgban a Harlan második háború utáni filmjének bemutatója kapcsán tartott diáktüntétést a rendőrség gumibotokkal verte szét. Ez nagy felzúdulást váltott ki, hiszen a rendőrök a náci rezsim bukása után egy antiszemitizmus ellen tiltakozó tüntetést vertek szét, ami igencsak megrendíthette volna a nagyhatalmak hitét az új Németország demokratikus elkötelezettségében. Mindez pár hónappal az után történt, hogy a hamburgi tartományi bíróság elmarasztalta Lüthöt bojkottfelhívása miatt. Ilyen előzmények után hiába pihentette hat évig az egyébként is túlterhelt Alkotmánybírórság az alkotmányos panasz aktáit, nagy érdeklődést övezte az ítélethirdetést.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HELYKERESÉSE

Ahogy Thomas Henne is hangsúlyozza tanulmányában,¹¹ az ötvenes évek elején a német alkotmányjogi

felfogást még nagyon erősen a weimari államelmélet határozta meg. A formálódó német demokráciában még kérdéses volt, milyen szerepet fog játszani az alkotmánybírórság. Önálló alkotmányos szerv lesz-e, ahogy a szociáldemokraták képzelték, vagy csupán egy felsőbírórság, minden önállóság nélkül. A státus kérdése végül is az SPD koncepciójának megfelelően dőlt el, és a bíróságnak önálló költségvetése és saját maga által alkotott ügyrendje lett.

A vita következő fázisa a bírói székek körül folyt. A CDU úgy gondolta, hogy a bíróság lényeges döntéseit szövetségi, illetve tartományi hatáskörök vitáiban fogja meghozni, így az ebben illetékes második szenátus székeire koncentráltak (8:4), míg az első szenátusban szociáldemokrata többség volt (7:5). De ezekenél a pártcsatározásoknál is jelentősebb teljesítmény, hogy egyik szenátusban sem kapott helyet olyan személy, aki a náci rezsim idején bíróként tevékenykedett. Szemben a Legfelső Bírósággal, ahol 1954 és 1964 között 70 százalékban olyan bírák dolgoztak, akik a náci korszakban is jogász munkát végeztek.

A bíróságnak működése kezdetén két nagyon öntudatos felsőbírórsággal kellett megküzdenie az utolsó szó jogáért: a Szövetségi Munkajogi Bírósággal (Bundesarbeitsgericht – BAG), illetve a Szövetségi Legfelső Bírósággal (Bundesgerichtshof – BGH). A munkajogi bíróság Hans Carl Nipperdey vezette első szenátusa a munkajogi ügyeken már tesztelt koncepciójának uralkodóvá tételén dolgozott, amely a „közvetlen Drittwirkung” néven vált ismertté. Nipperdey elmélete szerint az alapjogoknak a magánjogi viszonyokra is közvetlen hatásuk van. Ezeknek az alapjogoknak nemcsak az állam és az egyén viszonyában van jelentőségük, ahogy azt a XIX. században gondolták, hanem a mai tömegtársadalmakban a különböző csoportokkal, szövetségekkel, illetve nagyvállalkozókkal szemben is.¹² A másik trónkövetelő természetesen a BGH volt, elnöke, Hermann Weinkauff vezérletével. A bíróság gyakorlatát a neotomista katolikus természetjog határozta meg, amely leginkább a családjogi ügyekben érvényesült. A Lüth-ítélet e két bíróság gyakorlatára próbált válaszolni.

Thomas Henne szerint az ötvenes évek alkotmánybírórsági gyakorlatát a következőkkel lehet jellemezni: a) antitotalitarizmus és b) a természetjogi reneszánsztól való elhatárolódás, c) a weimari tanulságok levonása, d) az Alkotmánybírórság tekintélyének megnövelése a többi bírósággal szemben, e) Rudolf Smend integrációtanának kritikus interpretációja és f) Günter Dürig (alap)jogfelfogásának a hatása.

A náci rezsim elutasítása a jog értékelkötelezett felfogásában fejeződött ki, az alkotmány egyfajta természetjogi értelmezésében, amely szerint kultúránknak vannak olyan alapvető értékei, amelyek a kö-

zösségi együttélés alapjait jelentik; ezek nélkül nem képzelhető el a jog, az alkotmány feladata ezeknek az alapvető értékeknek (erkölcsi törvényeknek) a védelme. Ettől a felfogástól kissé eltávolodva az Alkotmánybíróság úgy próbálta meg a weimari tanulságokat levonni, hogy megmaradt az államelméleti érvelés keretei között, szemben az általános erkölcsi törvényre hivatkozó természetjogi érveléssel. Ezzel együtt hangsúlyozta, hogy az államtanok pozitivista hagyománya nem vihető tovább, tisztázni kell azokat az alapvető értékeket, amelyekre a liberális demokratikus rend épül. Az SRP-t betiltó határozat¹³ ezeknek az absztrakt elveknek a tisztázásába kezdett bele, anélkül, hogy ebben az alapjogoknak különösebb szerepet szánt volna. A KPD-t betiltó határozatban,¹⁴ amely terjedelme miatt a bíróságnak szakmai tekintélyt követelő „habilitációs munkának” is tekinthető, folytatták ezt a munkát; ebben az ítéletben az alapvető értékrendben már bizonyos alapjogokra is nagyobb hangsúly esik, például az egyesületi szabadságra. Illetve azt is hangsúlyozza az ítélet, hogy a polgároknak az alapjogok elismerésén keresztül szabad szférát kell biztosítani, de hogy mely alapjogok kerülnek be ebbe a „szférába”, annak eldöntése a Lüth-ítéletre várt.

Az alapjogok alkotmányos megítélésében a fordulatot az Elfes-döntés¹⁵ hozta, egy olyan ügyben, amelyben a vitatott kérdés eldöntése nem kívánta meg az alapvető kérdések tisztázását. Erre inkább a bíróságnak a rivális bíróságokkal szembeni pozícióharca miatt volt szükség, ezen belül is főképp a Legfelső Bíróság természetjogi gyakorlatával való szakítás miatt. Az Alkotmánybíróság az alaptörvény 2. § (1), a személyiségi jog védelmét kimondó szakaszának legfelső bírósági értelmezését próbálta meg felülbírálni. E szerint az alkotmányban nem térőtől és időtől független természetjogi elvek találhatók, hanem olyan alkotmányos alapelvek, amelyek tisztelete, még ha íratlan formában is, de az alkotmányon alapul.

Az Elfes-ítéletben mutatható ki a legegységelműben Rudolf Smend integrációtanának hatása. Smend többek között azért vált népszerűvé, mert már a weimari korszakban is azt vallotta, hogy az alkotmány értékrendszerének az alapjogok is részei. Smend tanai annak ellenére nagy hatást gyakoroltak ebben az időszakban, hogy azok nehezen voltak összeegyeztethetők a formálódó alkotmányos demokrácia elveivel.¹⁶ De Smend mellett egy másik, ma már kevésbé idézett jogászprofesszor nézetei is meghatározták ezt a döntést: Günter Dürig kantianus alapjogelmélete erős befolyást gyakorolt e korszak két meghatározó döntésére, az Elfes- és a Lüth-ítéletre.¹⁷

A közvéleményt erősen foglalkoztató és megosztó Lüth–Harlan-afférral kapcsolatban hat évvel az alkotmányos panasz beérkezése után, 1958-ban szüle-

tett meg a döntés. Az ítéletben megjelennek mindazok a jellemzők, amelyek az Alkotmánybíróság ötvenes évekbeli gyakorlatát meghatározták. Antitotalitarizmusa érvényesült abban, hogy Lüth bojkottfelhívása mégsem minősült alkotmányellenesnek. Kapcsolódva a pártbetiltó határozatok értékrendelméletéhez, hangsúlyozottan egy demokrácielmélet keretében fejtette ki az alkotmány objektív értékrendjét, s nem a „jó erkölcsökre” hivatkozó természetjogi érvelés során.¹⁸

A rivális bíróságokkal szembeni pozícióharc keretében értelmezhető az, hogy az ítélet nem támaszkodott a bojkott fogalmához kapcsolódó, a BGH által kiformált dogmatikára, illetve az is, hogy elutasította a munkaügyi bíróságnak a Nipperdey által kialakított közvetlen Drittwirkung elméletét. Nipperdey egyébként közvetlenül a Lüth-ítélet meghozatala előtt nyilatkozta azt, hogy a munkaügyi bíróság álláspontja ebben kérdésben megegyezik az Alkotmánybíróság álláspontjával. De az Alkotmánybíróság a Lüth-ítéletben ettől a kijelentéstől elhatárolta magát. A testület végül nem Nipperdey, hanem Dürig nézeteire támaszkodott, és a közvetett Drittwirkung elméletét tette magáévá.

A weimari kudarcból okulva pedig az ítélet, ahogy már az Elfes-döntés is, Rudolf Smend materiális, értékorientált alapjogelméletéhez kapcsolódott. Így a weimari időkben a Kelsennel szemben álló antipozitivist, antiparlamentáris és antiliberális Smend lett a parlamentáris és liberális demokrácia alapjogi gyakorlatának egyik legfontosabb elméleti támasza.

A LÜTH-ÍTÉLET ÉS AZ ALAPJOGOK OBJEKTÍV-JOGI DIMENZIÓJA

A Drittwirkung-tan értelmében az alkotmányos szabályozásnak ezután már nemcsak az állam, hanem a társadalom is tárgya, azzal együtt, hogy a döntés hangsúlyozza: az alapjogok elsősorban védelmi jogok az államban szemben. Az ítélet későbbi értelmezésében a Drittwirkung alapját szolgáló értékrendelméletet fokozatosan felváltja az alapjogok objektív-jogi dimenziójának elmélete.¹⁹ Ennek elsősorban az az oka, hogy az értékfilozófiai vizsgálódások erősen teret vesztek az utóbbi évtizedekben.

A döntés hatástörténetét értékelő Rainer Wahl szerint a Lüth-ítélet jelentősége egyrészt abban rejlik, hogy a bíróság ebben a határozatban is kifejeződő aktivizmusának nagy szerepe volt a demokratizálódási és liberalizálódási folyamatban. Másrészt az alapjogokat, dimenzióinak kiterjesztésével, a jogrendszer legmagasabb rendű normájává tette, amelyek nemcsak az államra, hanem a társadalomra is

vonatkoznak, így az egész jogrendszert áthatják. Az Alkotmánybíróság végül e döntéssel végleg megerősítette pozícióját a bíraskodási rendszerben, annak ellenére, hogy a rivális bíróságok csak évtizedekkel később alkalmazkodtak az ítélet által megszabott gyakorlathoz. Végül a határozat összekapcsolta egymással a közjog különböző területeit: az alkotmány- és a közigazgatási jogot, s az alapjogok objektív dimenziója nélkül nem képzelhető el ilyen magas fokon a politikai élet eljogiasítása. Közlebbi viszonyba került egymással a rendes jog és az alkotmányjog, és ennek az alkotmányjognak a megjelenítése nem képzelhető el a felette örökös alkotmánybírói gyakorlat nélkül. Egyszóval a tanulmány szerzője szerint ebben a történeti szituációban szükség volt a bíróság aktivizmusára a múlt feldolgozása, a liberális jogrend megteremtése érdekében, és nagy jelentősége volt a joggyakorlat alapjogokra hangolásában.

A jól átgondolt, tartalmas tanulmányokban bővelkedő kötet a jogi eljárások dokumentumainak közlésével zárul, teret nyitva a további értelmezések számára.

Összegzésképp érdemes visszatérni arra bevezetőben felvetett kérdésre, hogy miért lehet tanulságos e könyv azok számára is, akiket nem elsősorban a német alkotmánybíráskodás története érdekel. Ebben a döntésben összekapcsolódik a múltértelmezés, a politikai közösséget összekötő alapvető erkölcsi elvek összefoglalása (objektív értékrend) és az alkotmányos kontroll határainak a kérdése (Drittwirkung). A döntés olyan területeken mozog, amelyeket a jogászok jobb szeretnek elkerülni vagy nem tudomást venni róluk, hiszen a szűken értett jogász perspektívában, amely az érvényes jogi normák között igyekszik értelmesen rendet tenni, túl sok bonyodalmat okoz, ha szembesítik ennek az elrendező értelemnek a forrásával. A jog elismerése és normatívítása nem önmagában van, függ a vele összefüggő és őt megalapozó erkölcsi elvek és (igen!) történeti narratívák elismerésre méltóságától. A Lüth-ítélet jogdogmatikai fejtegetései széles körben vitatottak, de azok a politikai-erkölcsi elvek és az a történeti narratíva, amelynek alapján a döntését meghozta a német Alkotmánybíróság, azóta is általános tiszteletnek örvend, ezért válhatott a második világháború utáni Németország legfontosabb döntésévé.

JEGYZETEK

1. A klasszikus fogalmát lásd Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer*, Budapest, Osiris, 2003.
2. Ennek legjobb összefoglalásait magyar nyelven lásd: HALMAI Gábor, TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*, Bu-

dapest, Osiris, 2003, illetve SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*, Budapest, KJK–MTA, 2005.

3. *Uo.*
4. Lásd erről például *Alkotmányosság a magánjogban*, szerk. SAJÓ András, Budapest, Complex, 2006, illetve Mark TUSHNET: *Az állami cselekvés tana és az alkotmányos jogok horizontális hatása*, *Fundamentum*, 2004/2, 5–18.
5. Thomas HENNE, Arne RIEDLINGER: *Zur Historisierung der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – ein Programm und seine Folgen*, 1–18.
6. Mindenesetre ezeknek a különbségeknek a felmutatását meglehetősen megnehezíti, hogy a szövetségi Alkotmánybíróság a többi alkotmányos szervtől eltérően nem teszi lehetővé harminc év múltán sem a döntés (szavazat) előkészítő anyagainak kutatását. Így saját magára vonatkozó gyakorlatával az információs szabadság területén messze alulmúlja azt a mércét, amelyet más intézményektől megkövetel. Lásd Thomas HENNE: *Die historische Forschung und die Einsichtnahme in Votum beim Bundesverfassungsgericht*, 19–22.
7. Gabriele METZLER: *Stabilisierung, Normalisierung, Modernisierung: Die Bundesrepublik in den 1950er Jahren*, 25–44.
8. Carsten KRETSCHMANN: *Schuld und Sühne. Annäherungen an Erich Lüth*, in *Das Lüth-Urteil*, 47–63, illetve Dietrich KUHNBRODT: *Veit Harlan und sein Film „Jud Süß“*, 65–78.
9. Frank LIEBERT: *Vom Karrierstreben zum „Nötigungsnotstand“*, 112–146.
10. Arne RIEDLINGER: *Vom Boykottaufruf zur Verfassungsbeschwerde*, 147–186.
11. Thomas HENNE: *„Von 0 auf Lüth in 6 ½ Jahren“*, 198–222.
12. A kötetben szerepel egy Nipperdey elméletével részletesebben foglalkozó tanulmány is: Thomas HOLLSSTEIN: *Um der Freiheit willen – die Konzeption der Grundrechte bei Hans Carl Nipperdey*, 249–269.
13. BVerfGE 2, 1.
14. BVerfGE 5, 85.
15. BVerfGE 6, 32.
16. Lásd erről a kötet alábbi tanulmányait: Michael STOLLEIS: *Die Staatsrechtslehre der fünfziger Jahre*, 294–300; Frieder GÜNTHER: *Ein Jahrzehnt der rückbesinnung. Die bundesdeutsche Staatsrechtslehre zwischen Dezision und Integration in den fünfziger Jahren*, 301–314; Steffan RUPPERT: *Geschlossene Wertordnung? Zur Grundrechtstheorie Rudolf Smends*, 327–348.
17. Wolfgang Graf VITZTHUM: *Zurück zum klassischen Menschenwürdebegriff! Eine Erinnerung an Lüth, Dürig und Kant*, 349–367.
18. Ilse STAFF: *Das Lüth-Urteil. Zur demokratietheoretischen Problematik materialer Grundrechtstheorie*, 315–326.
19. Lásd erről Rainer WAHL: *Lüth und die Folgen. Ein Urteil als Weichenstellung für die Rechtswicklung*, 372–397.